

Küresel Güney’de Patriyarkanın Politik Ekonomisi¹

Yasemin Dildar, California State University San Bernardino, Department of Economics.

ORCID: 0000-0002-3718-8567 _

E-posta: Ydildar@csusb.edu

Küresel Güney’de Patriyarkanın Politik Ekonomisi², yazarın hem çoklu sömürü sistemleriyle ilgili yeni bir teorik çerçeve geliştirdiği hem de patriyarkal emek sömürsünün kapitalist kalkınma süreçlerini nasıl etkilediğini Türkiye örneğinde verilerle incelediği iddialı bir kitap. Ece Kocacıçak, bu kitapta her şeyden önce feminist hareketlerin bütün gücüne ve görünürlüğüne rağmen neden hala toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin inatla ayakta kaldığını ve hatta her toplumsal krizden güçlenerek çıktığını anlamaya çalışıyor. Bunu yaparken de toplumu dönüştürecek ve kalıcı kazanımlar elde edebilecek feminist stratejilerinin geliştirilememesinin sebebinin sosyal teorinin zaaflarında arıyor.

Kitap üç ana bölümden oluşuyor. İlk bölüm, kitabın teorik katkısına odaklanıyor. Önce kapitalist kalkınma teorilerinin eksiklerini, daha sonra feminist araştırmacıların patriyarkal emek sömürsü kavramını terk etmelerinin yarattığı problemleri tartışıyor ve son olarak da patriyarkal emek sömürsünün yeniden özgün bir kavramlaştırmasına girişiyor. İkinci bölüm, bu teorik çerçevenin Türkiye’nin kapitalist gelişme sürecine uyarlandığı ve patriyarkanın türlerinin gelişiminin Türkiye örneğinde incelendiği detaylı bir vaka analizinden oluşuyor. Son bölüm ise farklı tahakküm biçimleri ve sömürü sistemlerini anlamak için tarihsel materyalizmin Hegel’in bütünlük anlayışı çerçevesinde yeniden yorumlanması ve daha etkili feminist stratejilerin bu temel üzerinde geliştirilmesi gerektiğini savunuyor.

Yazara göre kalkınma ile ilgilenen sosyal bilimciler, Marksist politik iktisatçılar dahil, kapitalist dönüşümde toplumsal cinsiyete dayalı mülkiyet ilişkileri ve emek süreçlerini göz ardı ediyorlar. Buna devletin toplumsal cinsiyete dayalı bir analizinin eksikliği eklenince, toplumsal değişimi analiz ederken ya sermaye-indirgemeci ya da kültürel/dini özcü yaklaşımların tuzağına düşüyorlar. Feminist araştırmacılar da bu sorunlardan azade değil. Kocacıçak, iki yaygın teorik çerçevenin eleştirisini yapıyor. Bunlardan

birincisi, Sylvia Walby'nin geliştirdiği "toplumsal cinsiyet rejimi eşitleri" (varieties of gender regimes) yaklaşımı; diğer "toplumsal yeniden üretim teorisi" (social reproduction theory). İlk yaklaşımda, toplumsal cinsiyete dayalı ezilme dört kurumsal alana (ekonomi, politika, sivil toplum, şiddet) yayılmış bir eşitsizlik rejimi olarak analiz ediliyor. Toplumsal yeniden üretim (TY) teorisi ise kadınların ezilmesini yaratan koşulların kapitalist sistemin yeniden üretim ihtiyacıyla açıklanması gerektiğini savunuyor (Bhattacharya, 2017; Federici, 2004; Arruzza, 2016; Ferguson, 2008). Kocabaak, TY teorisinin üç temel problemi olduğunu iddia ediyor: i) kapitalist ve patriyarkal emek ilişkileri arasında tek yönlü bir belirlenim, sermaye indirgemeciliği; ii) biyolojik belirlenimcilik ve iii) Batı'daki kapitalist gelişim sürecinin, ücrete bağımlılık ve mülksüzleşmenin, evrensel kabul edilmesi. Her ne kadar bazı TY analizlerinde üretim ve yeniden üretim arasındaki ilişkinin karşılıklı birbirini belirleyen diyalektik bir ilişki olduğu vurgusu yapılırsa da kapitalist gelişmenin bütün üreticileri üretim araçlarından kopardığı varsayımı hala kullanılıyor (Yaman, 2020; Acar-Savran, 2019). Böylece yeniden üretim alanı piyasa-dışı işlerle özdeşleştirilip kadınların üretime patriyarkal emek süreçleri içerisinde yaptıkları doğrudan katkı göz ardı edilmiş oluyor. Kocabaak'a göre, bu katkının görünür kılınması için 'patriyarkal emek sömürüsü' kavramına ihtiyacımız var. Kavramın son yıllarda feministlerce terk edilmiş olması büyük bir hataydı çünkü erkeklerin kadınlar üzerindeki tahakkümünü ancak sömürü kavramı ile anlayabiliriz. Kavramın terki sömürü ve tahakküm arasındaki nedenselliğin bulanıklaşmasına ve çeşitli indirgemeci yaklaşımlara sebep oluyor. "Toplumsal cinsiyet rejimi eşitleri" yaklaşımı çerçevesince yapılan analizlerin temel sorunu da patriyarkal sömürü kavramını bir analitik araç olarak terk etmiş olmaları.

Kocabaak, kendi teorik katkısını en nihayetinde "toplumsal cinsiyet rejimi eşitleri" yaklaşımı içerisinde konumlandırıyor fakat temel farkların altını çiziyor. En önemli farklardan biri heteroseksüel aile içerisinde patriyarkal emek sömürüsüne yapılan vurgu. Walby, son analizlerinde (2009; 2020) ailenin fonksiyonlarını dört kurumsal alana ayırarak inceler: ekonomik alanda bakım işleri, politika alanında yeniden retilimin yönetişimi, sivil toplum alanında cinsellik ve şiddet alanında ev içi şiddet. Kocabaak'a göre, ailenin fonksiyonlarını bu şekilde dağıtmak patriyarkal emek sömürüsünü cinsiyet eşitsizliğinin birçok yönünden birine indirgeyerek farklı kurumsal alanlarda cinsiyet eşitsizliğinin nasıl sürdüğüne ilişkin nedenselliği bulanıklaştırıyor (Kocabaak, 2022: 49). İkincisi, patriyarkal sömürünün hüküm sürdüğü temel alan olarak ailenin göz ardı edilmesi kamusal patriyarkanın neoliberal ve sosyal demokrat versiyonlarında süregelen cinsiyet eşitsizliğinin gözden kaçırılmasına yol açıyor. Son olarak, Walby'nin yaklaşımında, ev içi patriyarkadan kamusal patriyarkaya geçiş

sürecinde kapitalist dönüşüme hala çok fazla önem atfediliyor. Kocacıcak bu problemleri üç teorik müdahale ile aşmaya çalışıyor: i) patriyarkal emek sömürsü kavramını yeniden işlevselleştirerek, ii) erkekleri patriyarkal kolektif özne olarak kavramsallaştırarak, iii) heteroseksüel aileyi patriyarkal bütünlüğün (Hegelci Bütünlük) temel dolayım aracı olarak analiz ederek. Yani Kocacıcak'ın "toplumsal cinsiyet rejimi çeşitleri" yaklaşımından temel kopuşu metodolojik ve yöntemi de tarihsel materyalizmin Hegelci Marksist yorumuna dayanıyor.

Kitapta geliştirilen teorik çerçeveye göre, emek sömürsü toplumda hükmedengruplarına ezilenlerin ürettiği artığa el koyduğu bir sosyal ilişki olarak tanımlanır. Patriyarkal emek sömürsünde ezen/ezilen ayrımı toplumsal cinsiyet ekseninde belirlenir. Kadınların ürettiği ve erkekler tarafından el koyulan artık çok çeşitli şekillerde ortaya çıkabilir. Sınıf ve etnik konumun da belirlediği şekilde kimi aileler için ev içi üretim maddi gereksinimlerden kimileri için de maddi olmayan, eğitimle ilgili ya da psikolojik, duygusal gereksinimlerden oluşabilir. Ayrıca ev içi üretim kullanım değeri üretmekle sınırlı kalmaz; tarımda ve küçük aile işletmelerinde kadınların karşılıksız emeği doğrudan değişim değeri de üretebilir. Patriyarkal emek sömürsü, erkekler arasında dayanışmaya sebep olur. Erkekler bu sömürden kişisel düzeyde doğrudan faydalanırken kolektif çıkarlarının bilincindedirler. Bu yüzden, patriyarkal kolektif özneyi oluştururlar (Kocacıcak, 2022: 63).³ Heteroseksüel aile patriyarkanın erkeklerle kadınlar arasındaki sömürü ilişkisini düzenleyen ve kadınların kolektif özne olarak hareket etmesini geciktiren en önemli dolayımıdır. Nasıl serbest piyasa, artığı üreten ve ona el koyanlar arasındaki ilişkiyi düzenleyip, özel mülkiyetin kapitalist sömürüyü ayakta tuttuğu gerçeğini bulanıklaştıran bir dolayım aile de patriyarkal sistemi sürdürmek için aynı fonksiyonu yüklenir. Sömürü aile içinde görünür olamayan bir artılla, aşk ya da sevgi maskesi altında doğallaştırılır.

Bu yöntemsel kopuşa rağmen Kocacıcak, kitapta Walby'nin kullandığı kurumsal alan analizini muhafaza ediyor ve kadınların kurtuluş mücadelesi için vizyonunu ev içi patriyarkadan kamusal patriyarkaya geçişle sınırlı bırakıyor. Halbuki bu iki sistemden, kapitalizm ve patriyarkadan, kurtuluş çok daha radikal bir strateji gerektirir. Örneğin, patriyarkanın temelini sarsılması ailenin ilgasını/ortadan kaldırılmasını gerektirebilir: Hegelci anlamıyla radikal biçimde dönüştürme şeklinde ilga.

Kitaptaki teorik çerçeveyi kısaca özetledikten sonra bu analitik araçların Türkiye'nin kapitalist gelişme sürecine nasıl uygulandığına baktığımızda hem çok zengin bir tarihsel inceleme hem de detaylı bir ülkeler arası karşılaştırmalı analiziyle karşılaşırız. Her şeyden önce ülkenin geçirdiği

sosyo-ekonomik dönüşümü toplumsal cinsiyet dinamiklerini göz ardı etmeden analiz ettiği için kitap önemli bir boşluğu dolduruyor. Kocacıcak'a göre, Türkiye patriyarkal diye niteleyebileceğimiz bir tarımsal dönüşüm sürecinden geçti.⁴ Kırsal bölgelerde patriyarkal özne olarak erkek çiftçiler, devletle de müzakere içerisinde politik güçlerini kullanarak ücretsiz aile emeği sayesinde piyasanın yol açtığı mülksüzleşme ve işçileşme süreçlerinden kaçabildiler. Bunu da kadınları toprak mülkiyetinden ve başka gelir getirebilecek işlerden dışlayarak yaptılar. Toprak mülkiyetinden dışlanma kırsal kesimlerde modern-öncesi ev içi patriyarkayı; istihdamdan dışlanma ise kentlerde modern ev-içi patriyarkayı yarattı. Modern-öncesi ev içi patriyarka, kırsal dönüşümün karakterini belirlemekle kalmadı; kentlerde de kapitalist dönüşümü çeşitli şekillerde etkiledi. Örneğin, kırdan kentte göçün yapısını cinsiyetçi bir biçimde etkiledi, erkekler (eğitim ya da iş için) daha erken göçebilirken kadınların göçünü geciktirdi. Sadece erkek küçük üreticilerin mülksüzleşme ve işçileşme sürecinin geciktirmekle kalmadı; kadınlarınkini de engelleyerek kentlerdeki emek arzını olumsuz etkiledi. Bütün bunlarla ilişkili biçimde yönetici sınıfın sermaye birikim stratejilerini ve devlet oluşumunu da etkiledi. Böylelikle yazar, Türkiye'nin endüstrileşme sürecine yönelik öne sürülen klasik argümanı, tarımda mekanikleşmenin düşük üretkenlikli küçük üreticiyi ortadan kaldırdığı ve kentlerdeki istihdam olanaklarının tarımdan boşalan bu işgücünü absorbe etmeye yetmediği tezini tersine çeviriyor. Kentlerde kadınların ekonomik kaynaklardan yoksun oluşunu işgücüne olan talebin kısıtlarıyla açıklamak yerine; erkeklerin kadınların tarım emeği üzerindeki tahakkümünün kadınların göç hareketliliğini ve dolayısıyla kentlerdeki emek arzını kısıtladığını savunuyor. Yani, Türkiye'nin endüstrileşme sürecinde patriyarkanın dolayımının kapitalizm ve ırkçılıktan daha yüksek bir karmaşıklık düzeyine sahip olduğunu iddia ediyor. Yazarın son bölümde daha net ortaya koyduğu teorik çerçeveye göre patriyarka ve kapitalizm farklı dolayımlarla çalışan iki ayrı sistem. Herhangi bir tarihsel konjonktürde en yüksek karmaşıklık düzeyinde dolayımlarla çalışan sistemin somut bütün üzerindeki etkisi diğerlerinden daha belirleyici oluyor. Yazar, patriyarkanın dolayımının daha karmaşık olduğunu ve önce kapitalist gelişme sürecini (kapitalist bütünlüğü), en nihayetinde de somut bütünlüğü şekillendirdiğini iddia ediyor.

Bu argümana göre, Türkiye'deki yapısal dönüşüm sürecinin benzer gelişmişlik seviyesinde olan diğer ülkelerden (Arjantin, Brezilya, Sili, Meksika, Güney Afrika, Malezya) farklı olmasının temel sebebi modern-öncesi ev içi patriyarkanın varlığı ve proleterleşme sürecine etkileridir. Küçük-orta ölçekli tarımsal işletmelerde kadın emeği sömürsü erkek çiftçilerin ücrete bağımlılık ve mülksüzleşmeye daha uzun süre direnebilmesine olanak sağlar. Bu sırada kadınların kırdan kente göçünü sınırladığı için kentlerdeki emek

arzını olumsuz etkiler. Emek arzının yetersiz oluşu kapitalist sektördeki ücretleri yukarı çeker ve imalat sektörü buna çalışma saatlerini uzatıp, sermaye-yoğun yatırımlara yönelerek yanıt verir (Kocacıbağ, 2022: 156). Fakat bu argümandaki nedensel ilişkilerin daha ayrıntılı bir ampirik analizle kanıtlanması gerekiyor. Çünkü 1960'larda imalat sanayide ücretlerin yüksek olmasının bir sebebi de ithal ikameci sanayileşme modeliydi. Yerli endüstriyi geliştirmeye yönelik bu stratejide alım gücünün yüksek tutulması yerli sanayi ürünlerine talebi canlı tutmak için gerekliydi. Bu sebeple, sadece Türkiye'de değil başka birçok gelişmekte olan ülkede ithal ikameci stratejiler "aile ücretiyle" beraber görüldü. Yani bu dönemdeki ücret artışlarını emek arzı kısıtlarıyla mı yoksa sanayi politikası ile mi açıklamak gerektiği tartışmaya açık. Öte yandan, sanayicilerin emek-yoğun teknolojiler yerine sermaye yoğun teknolojilere yönelmesinin sebebi de ithal ikamesi ile alakalı. Yerli üretimde gerekli olan ithal ara mallarını ucuza satın alabilmek için kur, bilinçli bir şekilde aşırı değerli tutuldu ve böylelikle sermaye-yoğun teknolojiler tercih edilir oldu. Sanayiciler, aşırı değerlenmiş kur sebebiyle emek-yoğun teknolojileri tercih etmediğinde, talep ve endüstrinin tarımdan boşalan emeği istihdam etme kapasitesi azaldı. Peki ev-içi patriyarkanın sürdürülmesinde hangi mekanizma daha belirleyiciydi? Kadınları iş gücüne çekecek talebin yukarıda sayılan sebeplerle yaratılamamış olması mı yoksa tarımdaki patriyarkal emek sürecinin kadınların emek arzını kısıtlaması mı? Bu soruyu cevaplamak daha detaylı bir ampirik analiz gerektiriyor.

Kadınlar bu süreçte onları kentlerde istihdamdan tarımda toprak mülkiyetinden dışlayan bir toplumsal cinsiyet sözleşmesine direnmekte neden başarılı olamadılar? Devlet neden erkek çiftçileri destekledi? Kocacıbağ, Türkiye'de kadınların patriyarkanın ev içi karakterini değiştirememesini (ev içi patriyarkadan kamusal patriyarkaya geçemeyişi) üç etkenin bir araya gelmesiyle açıklıyor: erkeklerin kolektif gücü, feminist hareketin stratejik zaafı ve devletin patriyarkal kolektif özneye desteği. Fakat bu açıklamada eksik olan, yeni ortaya çıkan bir kapitalist devletin biyopolitik ihtiyaçları. Cumhuriyet'in ilk yıllarında patriyarkanın ev içi karakterinin yeniden inşası sadece feminist hareket ve erkeklerin mücadelesi ekseninde gerçekleşmedi. Devletin erkek çiftçilere desteğinin arkasında popülizm ve koalisyon arayışı olduğu kadar, toplumsal yeniden üretimle ilgili kaygılar vardı. Cumhuriyet'in kuruluşundan 1960'lara uzanan dönem nüfus politikası açısından açıkça pro-natalist bir dönemdi. Devletin toplumsal yeniden üretimin yükünü kırdada kentte de kadınlara yıkıp nüfusu yenilemek gibi bir ajandası vardı. Hatta bu sebeple, bütün modernleşme vurgusuna rağmen kadınların toplumsal hayata katılımı ancak ulus inşasındaki asıl rollerini, kapitalist devletin ihtiyaç duyduğu eğitilmiş işgücünü yetiştirmek, ihmal etmeden teşvik ediliyordu.

Kitabın katkılarının yanında, ampirik analizdeki kimi eksiklikler görece önemsiz kalıyor. Kocacıbağ, kadınların ezilmesinin maddi temelini yeni bir teorik çerçeveye yaklaşarak çoklu sömürü sistemleri analizlerini zenginleştiriyor. Bana göre, bu teorik çerçevenin, yazarın sürdürdüğü “toplumsal cinsiyet rejimi çeşitleri” geleneğinin açıklamadan çok betimlemeye yatkın doğasını aşabilecek bir potansiyeli var. Bu teorik perspektifin Küresel Güney ülke deneyimlerinden geliştirilmesi de ayrıca değerli. Kalkınma, toplumsal cinsiyet, feminist teori ve hareketler gibi konularda çalışan sosyal bilimciler kitabın hem tarihsel ve veri analizi kısımlarından hem de teorik tartışmalarından faydalanabilirler.

Sonnotlar

1 Ece Kocacıbağ (2022). *The Political Economy of Patriarchy in the Global South*. London: Routledge

2 Kitap henüz Türkçe’ye çevrilmediği için hem başlık hem de metin içi alıntılarda kendi çevirilerimi kullanıyorum.

3 Kolektif özne kavramsallaştırmasının ardında bilincin Hegelci anlayışı yatar. Köle-efendi diyalektiğinde Hegel bilincin iki momentini birbirinden ayırır, “kendinde-bilinç” ve “kendisi-için-bilinç”. Toplumun ezilen kesimleri için bağımsız bir “kendisi-için-bilinç” geliştirmek sömürü ilişkisini ortadan kaldırmak için gereklidir. Toplumdaki baskın grup “kendisi-için-bilinci” çoktan geliştirdiği için “ilk kolektif öznedir”. Ezilen kesimler için kendinde-bilinçten kendisi-için-bilince geçiş sistemin çeşitli dolaylımlarıyla geciktirilir. Bu yüzden ezilen kesimler “sonradan gelen kolektif öznelerdir” (Kocacıbağ, 2022: 175).

4 Burada yazar kapitalizme geçiş sürecinde tarımsal dönüşümün seyrine ilişkin literatürde tanımlanan farklı yollara, örneğin İngiliz tipi toprak ağaları aracılığıyla gelen kapitalizm, Rus tipi tepeden inme kapitalizm ya da Amerikan tipi tabandan gelen kapitalizm gibi farklı dönüşüm şekillerine patriyarkal tarımsal dönüşümü ekliyor (Kocacıbağ, 2022: 17).

Kaynakça

Acar Savran, G (2019). %99 için Feminizm Manifestosu Üzerine. *Çatlak Zemin*. <https://www.catlakzemin.com/%99-icin-feminizm-manifestosu-uzerine/>

Arruzza, C (2016). “Functionalist, Determinist, Reductionist: Social Reproduction Feminism and its Critics.” *Science & Society* 80 (1): 9-30.

Bhattacharya, T (2017) “How not to skip class: Social reproduction of labor and the global working class.” In Tithi Bhattacharya (ed.), *Social reproduction theory: Remapping class, recentring oppression*. London: Pluto, pp. 68-93.

Federici, S (2004). *Caliban and the Witch: Women, the Body, and Primitive Accumulation*. New York: Autonomedia.

Ferguson, S (2008). Canadian Contributions to Social Reproduction Feminism, Race and Embodied Labor. *Race, Gender & Class* 15 (1-2):42-57.

Walby, S (2009). *Globalization and Inequalities: Complexity and Contested Modernities*. London: Sage Publication Ltd.

Walby, S (2020). Varieties of Gender Regimes. *Social Politics* 27(3): 414-431.

Yaman, M (2020). Toplumsal Yeniden Üretim, Birleşik bir "Feminist" Teori?. *Praksis* 53, 9-38.